

History of Islamic Philosophy

Home Page: hpi.aletaha

Ale-Taha Institute of Higher Education

Online ISSN: 2981-2097

Study and Analysis of the Lesser-Known Version of *Theologia* and the Connection of the Lesser-Known Version with Suhrawardi's *Al-Talwihat*

Reza Koorang Beheshti¹ | Mahdi Asgari²

1. Assistant Professor of the Department of Philosophy, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

E-mail: r.koorangbeheshti@ltr.ui.ac.ir

2. PhD candidate in Islamic Philosophy and Theology, University of Religions and Denominations of Qom, Qom, Iran.

E-mail: mehdiaskari1371@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 2024/07/22

Received in revised form

2024/10/11

Accepted 2024/10/12

Published online

2025/06/25

Keywords:

Suhrawardī, Al-Talwihat, Rawḍat al-ta'rif, Ibn al-Khaṭīb, lesser-known version of Theologia.

The so-called Theology of Aristotle, known as Theologia, exists in two different versions: a shorter version and a longer version. The shorter version reached the philosophers in the East of the Islamic world and brought philosophical issues to them, while the longer version of Theologia was famous in the West of the Islamic world. The main issue in this article is to introduce the longer version and the research conducted on it so far, and to show that, according to one of these studies and the investigation of Suhrawardī's book "Al-Talwihat al-Lawhiyya wa al-Arshiyya," a connection can be found between the longer version of Theologia and Al-Talwihat. The data collection method is library-based, and the data analysis method is descriptive-analytical. The brief conclusion reached in this article is that very little research has been conducted on the longer version of Theologia so far, and considering a passage from the book "Rawḍat al-ta'rif" and what is mentioned in "Al-Talwihat al-Lawhiyya wa al-Arshiyya," it can be shown that Sheikh Shihab al-Din Suhrawardi was influenced by the longer version of Theologia.

Cite this article: Koorang Beheshti, R; Asgari, M (2025). Study and Analysis of the Lesser-Known Version of *Theologia* and the Connection of the Lesser-Known Version with Suhrawardi's *Al-Talwihat*, *History of Islamic Philosophy*, 4 (2), 121-143.

<https://doi.org/10.22034/HPI.2024.469260.1095>

© The Author(s). **Publisher:** Ale-Taha Institute of Higher Education Institute.

DOI: <https://doi.org/10.22034/HPI.2024.469260.1095>

Extended Abstract

Introduction

The so-called Theology of Aristotle, or Theologia in the Islamic world, has had a tumultuous history. Two versions of this treatise exist: the shorter, more well-known version, and the longer, less famous version. While considerable research has been conducted on the well-known version and its fate in the Islamic world, less attention has been given to the less well-known version. The well-known version of the Theologia is essentially an Arabic translation of a text from the 3rd century AH (9th century CE) by Abd al-Masih ibn Naimah al-Himsi. This text was mistakenly attributed to Aristotle, and its teachings were considered Aristotelian by philosophers of the Islamic period.

The text was first published in the East in 1296 AH without reference to the location of publication. The German scholar Friedrich Heinrich Dieterici first edited the book based on three manuscripts in 1882 and translated it into German in 1883. Later, Dr. Abd al-Rahman Badawi, using nine surviving manuscripts, re-edited the text and published it in his work Plotinus among the Arabs in 1955.

The Arabic translation of this book was accompanied by the editing of Abu Yaqub Ishaq al-Kindi (d. 256 AH).

Given the above, the main issue of this article is to introduce the less famous version of the Theologia in light of some studies that have been conducted on this version. Due to the lack of a critical edition of the less well-known version, this article will reference some of the research done on it and emphasize that traces of this lesser-known version can be found in the texts of some philosophers in the eastern Islamic world (in this article, only Suhrawardi has been studied). It is important to note that the studies mentioned are not exhaustive of all the research done on this version. The works of Stern, Fenton, and Zimmerman are among the most important studies on the longer version of the Theologia, but their introduction will have to be left for another occasion as they are not directly relevant to the subject of this article.

The studies discussed in this article are as follows:

1. Borisov's study: This research marks a serious starting point for studying the lesser-known version of the Theologia.
2. The first study by Alexander Treiger: In this research, Treiger, following Paul Walker, investigates the relationship between Sijistani and his book *Al-Maqalid* with the longer version of the Theologia.
3. The second study by Alexander Treiger: In his second study, Treiger edits and translates chapters 10, paragraphs 14 to 17, of the longer

version of the Theologia.

4. The third study by Alexander Treiger: In this study, Treiger refers to passages from the longer version of the Theologia that are found in *Rawdat al-Ta'rif* by Lisan al-Din ibn al-Khatib.

However, these are not the only studies on this version. The works of Stern, Fenton, and Zimmerman are among the significant research on the longer version of the Theologia, but their introduction must be postponed to another occasion, as their content does not align closely with the subject of this article.

Research Methodology

The data collection method is library-based, and the data analysis method is descriptive-analytical.

Findings

The longer version of the Theologia can also be examined in the Eastern Islamic world. One example is a passage found in Suhrawardi's book *Al-Talwihāt al-Lawhiyya wa al-'Arshiyya*. This passage closely aligns with a section in *Rawdat al-Ta'rif* by Lisan al-Din ibn al-Khatib, which Treiger believes is part of the longer version of the Theologia.

Conclusion

a) Little research has been conducted on the lesser-known version of the Theologia, and no critical edition of this version has been produced. As a result, we only have reports related to this text, which fall into two categories: either they introduce the version of the text or they focus on the content derived from it. b) Alexander Treiger is one of the scholars who has conducted three studies on the longer version of the Theologia. His research, titled "The Longer Version of the Theology of Aristotle in al-Andalus," led to the discovery of a passage from this longer version in *Rawdat al-Ta'rif bil-Ḥubb al-Sharīf* by Lisan al-Din ibn al-Khatib. c) Shaykh Shihab al-Din Suhrawardi, in his book *Al-Talwihāt al-Lawhiyya wa al-'Arshiyya*, quotes a passage attributed to Plato that bears a strong resemblance to the passage found in *Rawdat al-Ta'rif bil-Ḥubb al-Sharīf* by Lisan al-Din ibn al-Khatib. This suggests that Suhrawardi may have included part of the lesser-known version of the Theologia in his work. Furthermore, this challenges the common belief that the lesser-known version was primarily circulated in the intellectual sphere of al-Andalus (the Western Islamic world), as this example provides a counterpoint. d) Suhrawardi attributes the passage he quotes to Plato, while other sources

attribute the same passage to Aristotle and his book, the *Theologia*. This indicates that Suhrawardi was aware that the passage is more in line with Platonic and Neoplatonic teachings than with Aristotelian thought.

بررسی و تحلیل نسخه غیر مشهور ائولوجیا و ارتباط آن با التلویحات سهروردی

رضا کورنگ بهشتی^۱ | مهدی عسگری^۲

۱. استادیار گروه فلسفه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. koorangbeheshti@ltr.ui.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه ادیان و مذاهب. mehdiaskari1371@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۴

واژگان کلیدی:

سهروردی، التلویحات،

روضه التعریف، ابن الخطیب،

روایت غیر مشهور ائولوجیا.

الهیات منسوب به ارسطو یا همان ائولوجیا دو نسخه متفاوت دارد: نسخه کوتاه‌تر و نسخه طولانی‌تر. نسخه کوتاه‌تر در شرق عالم اسلام به دست فیلسوفان رسیده و مسائلی فلسفی را برای آن‌ها به ارمغان آورده است، اما روایت طولانی‌تر ائولوجیا در غرب عالم اسلام شهرت داشته است. مسئله اصلی در این مقاله معرفی نسخه طولانی‌تر و پژوهش‌هایی است که تا به حال درباره آن انجام شده و نشان دادن این مطلب که با توجه به یکی از این پژوهش‌ها و تحقیق در کتاب التلویحات اللوحیه و العرشیه شیخ شهاب‌الدین سهروردی می‌توان ارتباطی میان روایت طولانی‌تر ائولوجیا و التلویحات یافت. روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و روش تحلیل داده‌ها توصیفی - تحلیلی است. نتیجه اجمالی که این مقاله به آن رسیده این است که تا به حال تحقیقات بسیار اندکی درباره روایت طولانی‌تر ائولوجیا انجام شده و با توجه به فقره‌ای که از کتاب روضه التعریف بالحجب الشریف روایت شده و آنچه در التلویحات اللوحیه و العرشیه آمده می‌توان نشان داد که شیخ شهاب‌الدین سهروردی تحت تأثیر روایت طولانی‌تر ائولوجیا بوده است.

استناد: کورنگ بهشتی، رضا؛ عسگری، مهدی (۱۴۰۴). بررسی و تحلیل نسخه غیر مشهور ائولوجیا و ارتباط آن با التلویحات سهروردی، تاریخ فلسفه اسلامی، ۴ (۲)، ۱۴۳-۱۲۱. <https://doi.org/10.22034/HPI.2024.469260.1095>

ناشر: موسسه آموزش عالی آل طه

DOI: <https://doi.org/10.22034/HPI.2024.469260.1095>

© نویسندگان.

مقدمه

الهیات منسوب به ارسطو (so-called Theology of Aristotle) یا همان *اثولوجیا* در عالم اسلام، سرنوشت پرماجرایی را طی کرده است. از این رساله، دو ویراست موجود است: ویراست کوتاه‌تر یا ویراست مشهورتر و ویراست بلندتر یا ویراست غیرمشهور. درباره ویراست مشهور و سرگذشت آن در عالم اسلام تحقیقاتی صورت گرفته است، اما درباره ویراست غیرمشهور تحقیقات چندانی وجود ندارد.

ویراست مشهور *اثولوجیا* در اصل ترجمه عربی نوشته‌ای در سده سوم هجری (نهم میلادی) است که توسط عبدالملیح بن ناعمه حمصی ترجمه شده است. این کتاب به اشتباه به ارسطو نسبت داده شد و آموزه‌هایی که در آن بود توسط فیلسوفان دوره اسلامی، آموزه‌های ارسطویی تلقی شدند.

این متن نخستین بار در شرق بدون نام محل در ۱۲۹۶ ق منتشر شد. محقق آلمانی، فردریش دیتریچی (Friedrich Heinrich Dieterici) برای نخستین بار بر اساس سه دست‌نوشته این کتاب را تصحیح (۱۸۸۲ م) و آن را به آلمانی ترجمه کرد (۱۸۸۳ م). بعد از آن دکتر عبدالرحمن بدوی با توجه به نه دست‌نوشته باقی‌مانده از این کتاب آن را دوباره تصحیح و در کتاب *افلوپین عند العرب* در سال ۱۹۵۵ میلادی منتشر کرد.

ترجمه عربی این کتاب با تصحیح ابویعقوب اسحاق کندی (م ۲۵۶ ق) همراه بود. اما کندی در رساله *فی کمیة کتب ارسطاطالیس* از این کتاب یاد نمی‌کند (کندی، ۱۹۵۰، ص ۳۶۲-۳۷۴). برخی از فیلسوفان دوره اسلامی با مواجهه با متن این کتاب دریافته‌اند که اندیشه‌هایی که در آن مطرح شده نمی‌تواند چندان سازگار با اندیشه‌های ارسطویی باشد؛ از این رو، انتساب مطالب این کتاب به ارسطو را جای طعن دانسته‌اند (ابن‌سینا، ۱۳۷۱، ص ۳۷۵). البته برخی از فیلسوفان همین دوره فکری، انتساب این رساله را به ارسطو قطعی می‌دانسته‌اند و از این که فیلسوفانی چون ابن‌سینا طعن به مطالب آن وارد می‌کرده‌اند اظهار تعجب می‌کردند (ملاصدرا، ۱۹۸۱ م، ج ۷، ص ۳۳؛ ملاصدرا، ۱۳۶۱، ص ۲۴۰-۲۴۱).

این رساله توسط برخی از فیلسوفان دوره اسلامی شرح شده است. علاوه بر شرحی که ابن‌سینا بر این کتاب داشته، شرح قاضی سعید قمی و علیقلی بن قرچغای خان (زنده تا

۱۰۹۱) (آقابزرگ، ۱۴۰۳، ج ۱۳، ص ۶۳) را نیز می‌توان نام برد. شرح قاضی سعید قمی توسط استاد سید جلال‌الدین آشتیانی در سال ۱۳۹۸ ق منتشر شد. البته شرح قاضی سعید بر چهار میمر از ده میمر این کتاب است. شرح *اثولوجیای علیقلی بن قرچغای خان* تا به حال منتشر نشده است، اما در سال ۱۳۸۲ تحت عنوان پایان‌نامه ارشد توسط خانم لیلا شاکری مهram و به راهنمایی دکتر غلامحسین دینانی در مدرسه عالی شهید مطهری (۵) تصحیح شده است.

همان‌طور که اشاره شد، ویراست مشهور تا به حال دوبار تصحیح شده است: تصحیح اول توسط فردریش دتیرچی و تصحیح دوم توسط عبدالرحمن بدوی انجام شده است. اما از ویراست غیرمشهور نسخه مصححی وجود ندارد و تنها پاره‌هایی از آن یافت شده است. نکته دیگر درباره ویراست مشهور این است که این ویراست در شرق عالم اسلام مورد توجه فیلسوفان بوده و یکی از منابع فکری اصلی و تأثیرگذار بر اندیشه فیلسوفان بوده است. در مقابل، ویراست غیرمشهور *اثولوجیا*، در غرب عالم اسلام بیشتر مورد استفاده فیلسوفان بوده است. نکته دیگر درباره ویراست مشهور *اثولوجیا* این است که در شرق عالم اسلام دست‌کم سه شرح بر آن نوشته شده است: شرح ابن‌سینا، شرح قاضی سعید قمی و شرح علیقلی بن قرچغای خان. اما درباره ویراست غیرمشهور چنین شرح‌هایی وجود ندارد و صرفاً فیلسوفان با مراجعه به متن‌های باقی‌مانده از این رساله از اندیشه‌های موجود در آن تأثیر پذیرفته‌اند.

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان مسئله اصلی این مقاله را معرفی نسخه غیرمشهور *اثولوجیا* با توجه به برخی از پژوهش‌هایی دانست که درباره این نسخه انجام شده است. برای معرفی نسخه غیرمشهور - به دلیل نبود متن مصحح - صرفاً به برخی از پژوهش‌هایی که درباره این نسخه شده اشاره خواهد شد و بر این نکته تأکید می‌شود که با تحقیق در

۱. این فیلسوف از شاگردان ملازجبعلی تبریزی است. برای زندگی‌نامه و آثار او نک: عسگری، مهدی و نصیری، منصور (۱۴۰۰)، «شوقنامه عباسی و احوال و آثار مؤلف آن»، *نسخه‌شناسی متون نظم و نثر فارسی*، شماره ۱۶، ص ۲۳۲-۲۵۰.

متون برخی از فیلسوفان در شرق عالم اسلام (در این مقاله صرفاً سهروردی مورد مطالعه قرار گرفته است) می‌توان رد پایی از روایت غیرمشهور یافت. ذکر این نکته ضروری است که آنچه بیان می‌شود تمام پژوهش‌هایی نیست که درباره این روایت انجام شده است. پژوهش استرن (معرفی کوتاهی در این مقاله از این پژوهش شده است، اما مسئله اصلی این پژوهش مطرح نشده است)، فنتون و زیمرمان از جمله پژوهش‌های مهمی هستند که درباره روایت طولانی‌تر ائولوجیا نوشته شده‌اند که معرفی آن‌ها در مجالی دیگر باید صورت بگیرد؛ زیرا محتوای این پژوهش‌ها با موضوع این مقاله همخوانی چندانی ندارد.

پیشینه تحقیق: آنچه تا به حال درباره ائولوجیا نوشته شده است، اشاره به روایت مشهور این کتاب دارد. برای نمونه می‌توان به عباسی حسین‌آبادی، حسن (۱۴۰۲)، «خوانش وجودشناسانه نظر در ائولوجیا و اناداها» که در مجله تاریخ فلسفه اسلامی منتشر شده است، اشاره کرد. این مقاله و مقالات دیگر بر روایت مشهور تمرکز کرده‌اند و اشاره‌ای به روایت غیرمشهور نداشته‌اند. از این رو پژوهش حاضر را می‌توان جزء اولین تلاش‌ها برای شناساندن روایت غیرمشهور به فارسی‌زبانان دانست. علاوه بر معرفی روایت غیرمشهور، در این مقاله نشان داده خواهد شد که گویا فقره‌ای از این روایت در کتاب التلویحات اللوحیة و العرشیة شیخ شهاب‌الدین سهروردی آمده است. از این رو، مقاله حاضر در دو بخش نوشته شده است: اقتباس و ترجمه و معرفی برخی از آثار منتشر شده درباره روایت طولانی‌تر و معرفی فقره‌ای جدید از این روایت.

درباره روایت غیرمشهور ائولوجیا چند مقاله موجود است که تنها مقاله‌ای که مستقیماً به موضوع مقاله حاضر ارتباط دارد مقاله‌ای است از الکساندر تریگر. مشخصات مقاله تریگر این‌گونه است:

Treiger, Alexander, (2020), "The Longer Theology of Aristotle in al-Andalus New Evidence from Lisān al-Dīn Ibn al-Khaṭīb's Rawḍat al-ta'rif.

مقاله تریگر دو بخش دارد. بخش اول آن به بررسی دو فقره از کتاب روضة التعریف بالحج الشریف لسان‌الدین بن الخطیب (م ۷۷۵ ق) می‌پردازد تا نشان دهد که این دو فقره از نسخه طولانی‌تر ائولوجیا هستند. بخش دوم به یک فقره دیگر از کتاب روضة التعریف بالحج الشریف اشاره و ربط و نسبت آن با فقره‌ای از رساله اخوان‌الصفاء بررسی می‌شود.

آنچه از مقاله تریگر با مقاله حاضر در ارتباط است، صفحات ۹-۱۱ مقاله است. در این بخش تریگر معتقد است که بخشی از کتاب *روضه التعریف بالحب الشریف* لسان‌الدین بن الخطیب دربردارنده بخشی از روایت طولانی *تر اثولوجیاست*. اما وی اشاره به این مسئله نمی‌کند که بخشی از آنچه وی معتقد است که روایت طولانی *تر اثولوجیاست*، در *التلویحات اللوحیة و العرشیه* شیخ شهاب‌الدین سهروردی (م ۵۸۷ ق) آمده است و این خود نشان‌دهنده این است که به احتمال قوی سهروردی نسخه‌ای از روایت غیرمشهور را دیده است یا از متنی نقل کرده که روایت غیرمشهور در آن نقل شده است.

با توجه به آنچه گفته شد مقاله حاضر در چند بخش تدوین شده است: ۱. معرفی روایت غیرمشهور (پژوهش‌هایی درباره نسخه)؛ ۲. فقره کتاب *روضه التعریف بالحب الشریف*؛ ۳. ربط و نسبت روایت غیرمشهور *اثولوجیا* با *التلویحات اللوحیة و العرشیه* شیخ شهاب‌الدین سهروردی.

۱. معرفی روایت غیرمشهور *اثولوجیا*

درباره روایت غیرمشهور *اثولوجیا* تحقیقات زیادی صورت نگرفته است. این تحقیقات را می‌توان در دو دسته کلی دسته‌بندی کرد؛ تحقیقاتی که به نسخه‌شناسی این اثر پرداخته‌اند و تحقیقاتی که بر محتوای اثر اشاره داشته‌اند. در تحقیقات دسته دوم سوای بررسی محتوای رساله، به شباهت‌هایی که متن رساله با دیگر آثار دوره‌های اسلامی و یهودی داشته نیز اشاره شده است. علاوه بر این در این دسته از تحقیقات گاه پاره‌ای از روایت طولانی‌تر در اثری دیگر یافت شده یا محقق به تصحیح برخی از قطعات باقی‌مانده پرداخته است. با توجه به این دو دسته از تحقیقات می‌توان گفت پیش‌گام تحقیقات دسته اول بریسف روسی (Andrei Iakovlevic Borisov) است.

شرق‌شناس روسی، بریسف در سال ۱۹۲۹ م در کتابخانه عمومی سالتیکوف شچدرین در لنینگراد سه دست‌نوشته کهن را یافت که به خط عبری نوشته شده بودند. هر سه این دست‌نوشته‌ها دربردارنده متن *اثولوجیای* غیرمشهور بودند (خراسانی، ۱۳۷۳، ج ۶، ص ۵۸۰). بریسف ماحصل آنچه را یافته بود در یک مقاله ناتمام ارائه داد. الکساندر تریگر که بر

روی آثار بریسف کار کرده و گزارش‌هایی از مجموعه آثار وی ارائه داده، مقاله بریسف را این‌گونه توصیف کرده است:

مقاله بریسف پنج بخش داشت:

۱. سنت نسخه خطی: در این فصل بریسف به آماده‌سازی یک نسخه انتقادی از روایت طولانی‌تر الهیات منسوب به ارسطو بحث می‌کند که با روایتی که دیترچی آن را منتشر کرده متفاوت است. بریسف در اینجا خاطر نشان می‌کند که از نسخه طولانی‌تر الهیات منسوب به ارسطو تنها یک نسخه کامل لاتین باقی مانده که توسط پتروس نیکولاوس فاونتئوس (Petrus Nicolaus Faventius) ترجمه شده است. همان‌طور که اشاره شد، در سال ۱۹۲۹ میلادی بریسف بخش‌هایی از اصل عربی را کشف کرد. بریسف نشان داد که نسخه‌های باقی‌مانده از الهیات منسوب به ارسطو، متعلق به دو شاخه ایرانی و یهودی هستند. در میان این دو شاخه، شاخه یهودی نسخه کهن‌تر را دارد که به قرن سیزدهم برمی‌گردد. در مقابل نسخه ایرانی اوایل قرن شانزدهم متعلق است. تفاوت دیگر میان نسخه‌های خطی ایرانی و یهودی این است که نسخه‌های یهودی حاوی نسخه طولانی‌تر الهیات منسوب به ارسطو هستند، اما نسخه‌های ایرانی حاوی نسخه کوتاه‌تر این کتاب هستند.
 ۲. عنوان: در این بخش از مقاله بریسف به بررسی نام کتاب می‌پردازد. نام این کتاب در منابع مختلف به صورت متفاوت ثبت شده است، از این‌رو، بریسف به نام‌های مختلفی که برای این کتاب بیان شده اشاره می‌کند.
 ۳. متن: در این فصل تحلیل دقیق و مفصلی از متن الهیات منسوب به ارسطو ارائه می‌دهد.
 ۴. پیشینه بحث از الهیات منسوب به ارسطو (این فصل توسط نویسنده ناتمام رها شده است).
 ۵. محتوای الهیات منسوب به ارسطو (این فصل ناتمام مانده بود که توسط سردبیر کامل شده است (Treiger, 2007, p 163-176).
- این کشف بریسف سبب شد که محققان دسته دوم بر روی متن یافت شده کارهای

پژوهشی انجام دهند. در دسته دوم از پژوهشگران شاید بتوان گفت مهم‌ترین پژوهشگر اشترن (Samuel Miklós Stern) است. اشترن هنگام مطالعه آثار اسحاق اسرائیلی (Isaac Israeli) به نکته‌ای دست پیدا کرد که سبب شد مقاله بلند: «نوافلاطونی ابن‌حصدای، رساله‌ای نوافلاطونی تأثیر آن بر اسحاق اسرائیلی و نسخه طولانی‌تر الهیات ارسطو» در سال ۱۹۶۱-۱۹۶۰ را منتشر کند.

وی سعی کرد که نشان دهد که میان متون باقی‌مانده از اسحاق اسرائیلی و رساله شاهزاده و زاهد بن حصدای قرابت‌هایی وجود دارد. مقاله وی به صورت عمده سه بخش دارد: در بخش اول، نویسنده سعی بر این دارد تا نشان دهد که میان متون باقی‌مانده از اسحاق اسرائیلی و ابن‌حصدای درون‌مایه‌های مشترک وجود دارد (ص ۵۸-۷۸). در بخش دوم، اشترن به روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* اشاره می‌کند و نسخه‌هایی که بریسیف از آن یافته و تحقیقاتی که مونک (Salomon Munk) درباره آن انجام داده است. وی در این بخش از مقاله سعی بر آن دارد تا ادعای اصلی مقاله خود را مبنی بر این‌که اسحاق اسرائیلی و ابن‌حصدای هر دو از یک متن مشترک استفاده کرده‌اند را نشان دهد. از این رو وی دو فرض را مطرح می‌کند: ۱. ابن‌حصدای از اسحاق اسرائیلی تأثیر پذیرفته باشد؛ ۲. اسحاق اسرائیلی و ابن‌حصدای هر دو از یک متن دیگر استفاده کرده باشند. همان‌طور که اشاره شد، وی فرض دوم را می‌پذیرد (ص ۷۹-۱۰۱). در بخش سوم از مقاله، نویسنده بخشی از عبارت عربی و ترجمه انگلیسی آن از کتاب شاهزاده و زاهد بن حصدای را می‌آورد تا خواننده بتواند درباره درون‌مایه این رساله و آنچه از اسحاق اسرائیلی باقی مانده و ادعای اصلی اشترن مبنی بر منبع مشترک داوری کند. این متن در اصل فصل‌های ۳۲-۳۵ رساله شاهزاده و زاهد بن حصدای است (ص ۱۰۱-۱۲۰).

محقق دیگری که درباره روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* پژوهش‌هایی انجام داده، الکساندر تریگر است. وی سه مقاله درباره روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* منتشر کرده است که تحت عنوان پژوهش اول، پژوهش دوم و پژوهش سوم الکساندر تریگر از آن‌ها بحث خواهد شد.

۲. پژوهش اول الکساندر تریگر

تریگر در مقاله: «عقل یک نقطه و یک دایره است مطالعه موردی در رابطه متنی کتاب *المقالید ابویعقوب سجستانی و الهیات طولانی تر ارسطو*» به تبع پُل واکر به تحقیق درباره رابطه میان سجستانی و کتاب *المقالید او* با روایت طولانی تر *اثولوجیا* می پردازد. از این رو، وی تحقیق خود را با اشاره به کار پُل واکر آغاز می کند. عنوان مقاله تریگر از «الإقلید الثانی فی عظمة المبدع» از کتاب *المقالید سجستانی* گرفته شده است. سجستانی در آغاز این فصل می نویسد: «قد قیل: إنَّ العقل نقطة كدائرة محیطة بما فیها من الزوايا و الأضلاع...» (سجستانی، ۱۴۳۲، ص ۴۷). این جمله و ادامه آن در پژوهش تریگر بسیار حائز اهمیت است و این بخش را در مقایسه با متون دیگر برگرفته از روایت طولانی تر *اثولوجیا* می داند.

بخش اول مقاله تحت عنوان: «پل واکر درباره نوافلاطونی گرایی اسماعیلی سجستانی و الهیات طولانی تر» به نکات چندی اشاره می کند. پُل واکر خاطر نشان می کند که مطابقت بین روایت طولانی تر *الهیات منسوب به ارسطو* و آموزه های اسماعیلی به عبارات بسیار خاصی محدود می شود و به همین دلیل است که نمی توان استدلال کرد که روایت طولانی تر *اثولوجیا* منشأ اسماعیلی دارد.

واکر با مطالعه بر روی کتاب *المقالید سجستانی* و روایت طولانی تر *اثولوجیا* این پرسش کلیدی را مطرح کرد که آیا سجستانی نسخه ای از روایت طولانی تر *اثولوجیا* را در دست داشته یا نویسنده ناشناخته الهیات طولانی تر *اثولوجیا* است که به سجستانی استناد می کند یا این که هر دو از یک منبع مشترک استفاده کرده اند؟ واکر بر این نظر است که هر دو از یک منبع مشترک استفاده کرده اند.

تریگر استدلال پُل واکر را این گونه صورت بندی می کند:

۱. سجستانی از یک متن قدیمی تر استفاده کرده است و دلیل این مطلب هم همان است که وی در جایی از عبارت خود با تعبیر: «وقد قیل» به آن اشاره دارد.
۲. بین *المقالید سجستانی* و روایت طولانی تر *اثولوجیا* تفاوت هایی وجود دارد.
۳. هم پوشانی *المقالید سجستانی* و روایت طولانی تر *اثولوجیا* در پاره ای از عبارت ها دیده

می‌شود.

۴. به اعتقاد واکر روایت طولانی تر *اثولوجیا* «ممکن است رساله‌های جداگانه‌ای را منعکس کند» که احتمالاً سجستانی یکی از این رساله‌های را مورد مطالعه قرار داده است.

با توجه به این صورت‌بندی می‌توان پاسخ واکر به سؤال پیش‌گفته که آیا روایت طولانی تر *اثولوجیا* از سجستانی استفاده کرده یا سجستانی از روایت طولانی تر *اثولوجیا* استفاده کرده یا هر از یک منبع مشترک استفاده کرده‌اند را این‌طور پاسخ داد که هر دو از یک منبع مشترک استفاده کرده‌اند. همپوشانی‌های خاصی که روایت طولانی تر *اثولوجیا* و *المقالید* سجستانی دارد این نتیجه را موجه می‌کند که اگر سجستانی روایت طولانی تر *اثولوجیا* را دیده بود توضیح این‌که او چرا فقط بخش‌های خاصی از آن را نقل کرده بسیار دشوار بود و در ضمن از استناد به نسخه کوتاه‌تر نیز خودداری می‌کرد. اما می‌بینیم که سجستانی هم برخی موارد خاص را نقل کرده و هم به نسخه کوتاه تر *اثولوجیا* استناد کرده است. از این رو، باید گفت که هم سجستانی و هم نویسنده ناشناس روایت طولانی تر *اثولوجیا* از یک منبع مشترک استفاده کرده‌اند (Treiger, 2022, p 327-332).

۳. پژوهش دوم تریگر

تریگر در پژوهش دوم خود درباره نسخه طولانی تر *اثولوجیا* به تصحیح و ترجمه کتاب دهم فقره ۱۴ تا ۱۷ الف پرداخته است. این پژوهش از جمله پژوهش‌های مهم درباره روایت طولانی تر *اثولوجیا* است؛ زیرا تا به حال از فقرات موجود از این رساله تصحیح انتقادی به دست داده نشده است.

تریگر مقاله خود را در چند بخش سامان داده است:

بخش اول: «تاریخچه مختصر پژوهش (از زمان بریسف)» است که آنچه پیش از این در مقاله حاضر آمده به صورت مختصر و اشاره‌وار در این بخش از مقاله تریگر بیان شده است. بخش دوم: در این بخش تریگر به «ایده‌های اصلی فلسفی» فقره ۱۴-۱۷ کتاب دهم روایت طولانی تر *اثولوجیا* اشاره می‌کند. ایده‌های فلسفی این فقرات عبارتند از:

۱. ایده اصلی این قطعه این است که لوگوس یا همان *الکلمه* در زبان عربی یک فرض واسطه میان آفریدگار (مبدع) و عقل است. از آنجایی که لوگوس از سکون و حرکت فراتر می‌رود، می‌توان آن را «لیس» نامید (توضیح این مطلب در ادامه می‌آید).
۲. ایده دیگر این است که عقل که اولین مبدع است با لوگوس متحد و همنشین (مجاور) است. عقل و لوگوس در اتحادی [آنقدر تنگاتنگ] متحد هستند که تصور واسطه میان آن‌ها غیرممکن است؛ بنابراین آن‌ها یکی هستند. «عقل» غالباً عقل اول یا عقل فعال نامیده می‌شود. عقل موجودی است که در حال سکون است و تحت تأثیر حرکت قرار نمی‌گیرد و نمی‌تواند که قرار بگیرد.
۳. نفس، غالباً عقل دوم یا عقل منفعل یا عقل مادی نامیده می‌شود. این عقل اولین موجود متحرک است و از این رو به آن «المتحرک الأول» می‌گویند.
۴. نفس واسطه میان عقل و طبیعت است. هنگامی که به عقل نظر کند، می‌تواند یگانگی را درک کند و هنگامی که به خودش نظر می‌کند، نفس به سه قوه تقسیم می‌شود: قوه نباتی، قوه حس و قوه عقلانی. از این رهگذر است که فرایند ساخت جهان فیزیکی که دارای ابعاد سه‌گانه است آغاز می‌شود.
۵. در این بخش در متن یک پرسش مطرح می‌شود و آن این‌که: «علت عقل چیست؟» در پاسخ باید گفت: به یک معنا این خالق (Creator) است که عقل را پدید آورده است. خالق است که بذر همه چیز را در عقل کاشته است. تریگر در اینجا تذکر می‌دهد که این تصور از خالق - که بذر همه چیز را در عقل کاشته است - در روایت طولانی‌تر *انثولوجیا* نقطه مرکزی است و در منابع اسماعیلی نیز به کرات مشاهده می‌شود. به معنای دیگر خالق به قدری متعالی است که عامل به وجود آمدن عقل شده است، اما مسلماً نمی‌توان خالق را با عقل متحد دانست، همان اتحادی که در علت و معلول دیده می‌شود. حال اگر به دنبال معلولی بگردیم که با علت خود متحد باشد، باید بگوییم که این لوگوس است که علت عقل است. در واقع از طریق لوگوس است که عقل به وجود آمده است.
۶. متن استدلال می‌کند که: «علت را «علت» می‌گویند تا آنجا که در تجلی معلولی

وجود دارد که [علت] تأثیر معینی دارد.»

۷. متن درباره سلسله‌مراتب هستی بحث می‌کند. نکته اساسی در این بخش این است که هر چه موجود واسطه‌های کمتری تا لوگوس دارد، موجود شریف‌تری است و هر چه این واسطه بیشتر می‌شود از شرافت موجود نیز کم می‌شود.

با توجه به ۷ ایده اصلی که در این متن وجود دارد می‌توان گفت که ایده بنیادی این متن بر آن است که تبیینی از پیدایش آنچه هست نشان دهد، بدون این که تعالی خالق ضربه بخورد. متن استدلال می‌کند که هرچند خالق علت عقل است، اما نمی‌تواند با عقل یا کل جهان رابطه علی و معلولی داشته باشد، از این رو باید واسطه‌ای میان خلق و خالق باشد که متن به این واسطه «لوگوس» می‌گوید. در ادامه متن درباره ماهیت لوگوس مطلبی عجیب بیان می‌کند. لوگوس در واقع چیزی نیست که هست باشد، هست (= بودن) به معنای بخشی از واقعیت آفریده شده، بر لوگوس اطلاق نمی‌شود. به همین سبب است که لوگوس را با واژه «ایس» توصیف می‌کنند.^۱ این دلالت بر این دارد که خداوند نه از وجود بلکه از عدم هم فراتر می‌رود.

پیدایش واقعیت خلق شده دارای دو مرحله است (البته باید این‌طور تفسیر نشود که یکی پس از دیگری در معنای زمانی اتفاق می‌افتد): الف) مرحله اول اشاره به خلق (ابداع) عقل در زمان دارد؛ ب) مرحله دوم اشاره به جریان تمام واقعیت است که بذر آن‌ها توسط لوگوس در عقل کاشته شده است. تریگر این نظریه را نظریه «خلقت مضاعف» می‌نامد (Treiger, 2024, 2-9).

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان سلسله‌مراتب هستی در این بخش از روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* را این‌گونه دانست:

خالق

۱. این عبارت تریگر (2024) این است:

Despite this, however, the Logos is not actually something that “is.” “To be” means to be part of the created reality, which the Logos, obviously, is not. This is why the Logos is better characterized as “the non-being” (al-lays) p 9.

لوگوس (لیس)

عقل

نفس

طبیعت

تریگر در بخش دیگر از مقاله خود، اصل عربی فقرات را بیان و آن‌ها را به عربی ترجمه و سپس توضیحی درباره این فقرات و کتاب *المقالید سجستانی* اضافه کرده است.

۴. پژوهش سوم تریگر

پژوهش سوم تریگر در قسمت مقدمه معرفی شد. وی در مقاله خود تحت عنوان «روایت طولانی‌تر الهیات ارسطو در اندلس» به بخش‌های از روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* اشاره کرده است. تریگر در ابتدای مقاله بعد از معرفی دو نسخه از الهیات ارسطو به این مسئله می‌پردازد که خط نسخه طولانی‌تر عربی بوده است. دلیل این مطلب هم کتاب *روضه‌التعریف لسان‌الدین بن الخطیب* است. در این کتاب دو نقل قول از روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* وجود دارد که این امر را تأیید می‌کند. بعد از بیان این مطلب وی به ذکر دو فقره از کتاب *روضه‌التعریف* می‌پردازد که در ادامه به یک فقره از آن‌ها اشاره خواهد شد. اما قبل از اشاره به فقره کتاب *روضه‌التعریف بالحب الشریف* بیان این نکته خالی از فایده نیست که تریگر در متن مقاله به فقره‌ای از *رسائل اخوان‌الصفا* نیز اشاره می‌کند (نک: اخوان‌الصفا، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۲۱۸) که این فقره با فقره یک فقره از کتاب *روضه‌التعریف بالحب الشریف* ارتباط دارد (نک: ابن‌الخطیب، ۱۹۷۰، ص ۵۶۰-۵۶۲). از آنجا که این فقره و تحلیل آن از موضوع مقاله به دور است از ذکر آن صرف‌نظر شده است.

۵. فقره کتاب *روضه التعریف بالحب الشریف*

فقره‌ای از کتاب *روضه التعریف بالحب الشریف* که تریگر معتقد است، از روایت غیرمشهور *اثولوجیاست* این گونه است:

ورقة من كلام الحكيم أرسطو في كتابه الغريب الذي ضمّنه رأيه و اختياره، قال في فصل مخبراً عن نفسه و عن بعض شيوخه و أئمة رأيه، على سذاجة و بعده عن التهذيب، شأن الأوائل:

إنني ربّما خلوت نفسي كثيراً و خلعتُ بدني جانباً و صرت كَأني مجرد بلا بدن عار من الملابس الطبيعية، فأكون داخلًا في ذاتي، خارجاً من سائر الأشياء، فأرى في ذاتي من الحسن و السناء و البهاء و الضياء و المحاسن العجيبة و المناظر الأنيقة ما أبقى له متعجباً متحيراً باهتاً، فأعلم أنّي جزء من أجزاء العالم الأعلى الشریف، فلما أيقنتُ بذلك رقيت بذهني إلى العلة الإلهية المحيطة بالكل، فصرتُ كأني موضوع متعلق بها، فأكون فوق العالم كلّه، فأرى كأني واقف في ذلك الموقف الشریف المقدس الإلهي، فأرى هنالك من النور و البهاء و البهجة و السناء ما لا تقدر الألسنة على صفته، و لا الأسماع على نعتة، و لا الأوهام تحيط به. فإذا استغرقتني ذلك النور و البهاء لم أطق احتمالته، و لا الصبر عليه، فارتددت عاجزاً عن النظر إليه، و هبطت من العقل إلى الفكر و الرؤية. فإذا صرت في عالم الفكر و الرؤية حجبت الفكرة عن ذلك النور و البهاء، و حالت بيني و بينه الأوهام، فأبقى متعجباً كيف انحدرت من ذلك الموضوع الشاهق العالی الإلهي، و صرت سفلاً في موضع الفكر الضيقة، بعد أن قويت نفسي على التخلف عن بدنها، و الرجوع إلى ذاتها، و الترقى إلى العالم العقلي، ثم إلى العالم الإلهي، مع العقول فوق العوالم كلها، حتى صارت في موضع البهاء و النور و السناء مجتلية الذي هو علة كل نور و بهاء، و سبب كل دوام و بقاء. و من العجيب أنّي كنت رأيت نفسي ممتلئة نوراً، و هي في البدن كهيتها و البدن معها، و هي خارجة عنه، على

أنی لما أطلت الفكرة، و محضت الرویة، و أجلت الرأی، و صرت كالمحتجیر المبهوت تذكرت هرقلیطوس بأنه أمر بالطلب و البحث عن جوهر النفس الشریفة و الحرص على الصعود إلى ذلك العالم الشریف الأعلى. و قال: إنه من حرص على ذلك و ارتقى إلى العالم الأعلى و لحق بالجواهر الإلهیة و الأسباب الكلية، یجزی أحسن الجزاء اضطراراً، فلا ینبغی لأحد أن یفتر عن الطلب و الحرص، و الجد فی الارتقاء إلى ذلك العالم وإن تعب و كد و نصب فإن أمامه الراحة التي لاتعب بعدها، فی حیاة دائمة، و عیشة راضیة، و لذات باقیة، لا یتناهی أمرها، و لا یتقطع مددها مخلوقة للإنسان كلها، و الإنسان مخلوق لها، ألیس من فرط فی السعی لذلك ظالماً نفسه؟ و مهلكاً ذاته؟ و فاعلاً بجوهرته النفیسة ما لم یفعل به أعدی عدو له؟ فیندم حین لا ینفعه الندم» (ابن الخطیب، ۱۹۷۰، ص ۵۶۰-۵۶۲).

مواردی که برجسته شده‌اند، مواردی است که در متن روایت مشهور *اثولوجیا* وجود ندارند، اما در روایتی که ابن الخطیب از *اثولوجیا* می‌کند و از آن تحت عنوان «کتابه الغریب» یاد می‌کند وجود داشته است. تریگر بیان می‌کند که این فقره حتماً از نسخه طولانی‌تر *الهیات ارسطو* است.

۶. ربط و نسبت روایت غیر مشهور *اثولوجیا* با *التلویحات اللوحیة و العرشیة*

شیخ شهاب‌الدین سهروردی در کتاب *التلویحات اللوحیة و العرشیة* فقره‌ای را به نقل از افلاطون این‌گونه نقل می‌کند: «و قد حکى الآلهیّ أفلاطون عن نفسه فقال ما معناه: «إئنی ربما خلوت بنفسی و خلعت بدنی جانباً و صرت كأئنی مجرد بلا بدن عریّ عن الملابس الطبیعیة، بریّ عن الهیولی، فأكون داخلاً فی ذاتی خارجاً عن سایر الأشياء، فأرى فی نفسی من الحسن و البهاء و السناء و الضیاء و المحاسن العجیبة الأتیقة ما أبقی متعجباً فأعلم أنّی جزء من أجزاء العالم الأعلى الشریف» (سهروردی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۱۲).

با توجه به این فقره از *التلویحات اللوحیة و العرشیة* شیخ شهاب‌الدین سهروردی و آنچه که از کتاب *روضه التعریف بالحب الشریف* لسان‌الدین بن الخطیب بیان شد، می‌توان

شباهت‌های زیادی را میان عبارات اولیه هر دو نقل دید و موارد اختلاف میان آن‌ها را اندک دانست. جدول اختلافات بین دو متن این‌گونه است:

سهروردی	ابن الخطیب
إِنِّي	إِنِّي
----	كثيراً
عري عن	عار من
بري عن الهبولي	----
نفسی	ذاتی
و البهاء و السناء	و السناء و البهاء
الأنيقه	المناظر الأنيقه
---	متحيراً باهتاً

البته تفاوت عمده این دو فقره این است که لسان‌الدین بن الخطیب از ارسطو و «کتابه الغریب» نقل می‌کند، اما سهروردی از افلاطون الهی نقل می‌کند و تفاوت دیگر این است که روایت لسان‌الدین بن الخطیب کامل‌تر از روایت سهروردی است. اما این نکته را نباید از نظر دور داشت که بخش «و قد حکى الألهي أفلاطون عن نفسه فقال ما معناه» گویا از خود سهروردی است که این نشان می‌دهد که وی در شناخت اندیشه‌های نوافلاطونی و ربط و نسبت آن‌ها با سخنان یاد شده از برخی از فیلسوفان دوره اسلامی، بهتر عمل کرده است؛ زیرا محتوای متن، بیشتر به اندیشه‌های افلاطونی و نوافلاطونی (هرچند که امروزه مشخص شده است که متن *اثولوجیا* کاملاً نوافلاطونی است) است و نه ارسطویی و از این جهت انتساب قول به افلاطون جنبه بهتری از فهم سهروردی از فلسفه شبه‌یونانی را نشان می‌دهد، چیزی که در نقل قول لسان‌الدین بن الخطیب دیده نمی‌شود.

با توجه به آنچه گفته شد، اگر عبارات اولیه کتاب *روضه التعريف بالحج الشریف* را از آن روایت طولانی‌تر *اثولوجیای* منسوب به ارسطو بدانیم، آن‌گاه این فقره سهروردی را نیز باید از همین روایت غیرمشهور بدانیم. این نکته زمانی تقویت می‌شود که ببینیم در روایت مشهور این فقره چگونه نقل شده است. فقره‌ای که سهروردی آن را نقل کرده در روایت

مشهور این گونه است: «إني ربما خلوت بنفسي، و خلعت بدني جانباً، و صرت كأني جوهر مجرد بلا بدن، فأكون داخلياً في ذاتي راجعاً إليها خارجاً من سائر الأشياء، فأكون العلم و العالم و المعلوم جميعاً، فأرى في ذاتي من الحسن و البهاء و الضياء ما أبقى له متعجباً بهتاً، فأعلم أنني جزء من أجزاء العالم الشريف الفاضل الإلهي ذو حياة فعّالة» (ثولوجيا، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲).

سهروردی	روایت مشهور
عری عن الملابس الطبيعية، برى عن الهيولى	----
----	راجعاً إليها
عن	من
----	فأكون العلم و العالم و المعلوم جميعاً
نفسی	ذاتی
السناء و الضياء	الضياء
و المحاسن العجيبة الأنيقة ما أبقى متعجباً	----
الأعلى	----
----	الفاضل الإلهي ذو حياة فعّالة

همان طور که در این جدول دیده می شود، اختلاف روایت سهروردی با روایت مشهور بسیار بیشتر از اختلاف روایت او با روایت غیر مشهور است. همین فقره از روایت مشهور در رسائل اخوان الصفا با اندک اختلافی در عبارت آمده است (اخوان الصفا، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۳۸).^۱ فیلسوفان دیگر بعد از سهروردی نیز این فقره را همانند روایت مشهورتر و روایت اخوان الصفا نقل کرده اند (ملاصدرا، ۱۹۸۱م، ج ۸، ص ۳۰۷). از این رو، سهروردی در

۱. عبارت اخوان الصفا این گونه است: «و قال أرسطاطليس في كتاب التالوجيا شبه الرمز: إني ربما خلوت بنفسي و خلعت بدني، و صرت كأني جوهر مجرد بلا بدن، فأكون داخلياً في ذاتي، خارجاً عن جميع الأشياء، فأرى في ذاتي من الحسن و البهاء ما أبقى له متعجباً باهتاً، فأعلم أنني جزء من أجزاء العالم الأعلى الفاضل الشريف...».

این نقل گویا متفرد است و می‌توان احتمال قوی داد که وی یا روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* را دیده و آن را نقل کرده است یا از کتابی دیگری نقل کرده که ما به آن منبع آگاه نیستیم یا فقراتی از این رساله دست سهروردی بوده و این فقره نیز جزء همان فقراتی بوده که وی به آن‌ها دسترسی داشته است. هر کدام از این احتمالات باشد، این امر مسلم است که وی فقره‌ای از روایت غیرمشهور *اثولوجیا* را نقل کرده است که دیگر فیلسوفان به آن عنایتی نداشته‌اند و با روایت مشهور هم تفاوت‌های جدی دارد.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان نتایج زیر را گرفت:

الف) درباره روایت غیرمشهور *اثولوجیا* تا به حال تحقیقات چندانی صورت نگرفته است و متن مصححی از این روایت به دست داده نشده است. از این‌رو، صرفاً می‌توان گزارش‌هایی را یافت که در ربط و نسبت با این متن هستند و این ربط و نسبت از دو حال خارج نیست: یا نسخه این متن را معرفی کرده‌اند یا به محتوای به دست آمده از این متن توجه شده است.

ب) تریگر یکی از محققانی است که بر روی نسخه طولانی‌تر *اثولوجیا* سه پژوهش انجام داده است. پژوهش او تحت عنوان «روایت طولانی‌تر الهیات ارسطو در اندلس» سبب شده تا فقره‌ای از روایت طولانی‌تر *اثولوجیا* در کتاب *روضه التعریف بالحب الشریف* لسان‌الدین بن الخطیب یافت شود.

ج) شیخ شهاب‌الدین سهروردی در کتاب *التلویحات اللوحیة و العرشیة* فقره‌ای را به نقل از افلاطون نقل کرده که با آنچه که در *روضه التعریف بالحب الشریف* لسان‌الدین بن الخطیب آمده است، شباهت زیادی دارد و این می‌تواند نشان دهد که گویا سهروردی بخشی از روایت غیرمشهور *اثولوجیا* را در کتاب خود نقل کرده است. در ضمن این نکته را می‌رساند که تلقی مرسوم که بر این باور است که روایت غیرمشهور بیشتر در حوزه فکری اندلس (غرب عالم اسلام) رواج داشته، حداقل با نشان دادن یک مورد به عنوان مثال نقض، نقض می‌شود.

د) سهروردی مطلبی را که نقل می‌کند به افلاطون نسبت می‌دهد، این در حالی است که دیگر نقل‌ها این فقره را به ارسطو و به کتاب او، یعنی *اثولوجیا*، نسبت می‌دهند. این خود نشان می‌دهد که سهروردی این التفات را داشته که این فقره با آموزه‌های افلاطونی و نوافلاطونی سازگاری بیشتری دارد تا با آموزه‌های ارسطویی.

منابع و مأخذ

آقابزرگ تهرانی، محمد محسن (۱۴۰۳ق). *الذریعة إلی تصانیف الشیعة*، چاپ سوم، بیروت، دارالأضواء.

ابن الخطیب، لسان‌الدین (۱۹۷۰م). *روضة التعریف بالحب الشریف*، بیروت، الدار البيضاء.
ابن سینا، حسین بن عبدالله، (۱۳۷۱). *المباحثات*، توضیح و مقدمه محسن بیدارفر، قم، انتشارات بیدار.
اخوان‌الصفاء، (۱۴۱۲ق). *رسائل إخوان الصفاء و خلان الوفاء*، بیروت، الدار الإسلامية.
الهیات منسوب به ارسطو (اثولوجیا)، در *افلوپین عند العرب* (۱۹۵۵). تحقیق عبدالرحمن بدوی، مصر، مکتبة النهضة المصرية.

خراسانی، شرف‌الدین (۱۳۷۳). «*اثولوجیا*» در *دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی*، زیر نظر سید کاظم موسوی بجنوردی، تهران، انتشارات دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی.

سجستانی، ابویعقوب اسحاق بن احمد (۱۴۳۲). *مقالید الملکوتیة (المقالید)*، تحقیق و تقدیم اسماعیل قربان حسین یوناوالا، تونس، دار الغرب الإسلامی.

سهروردی، شهاب‌الدین (۱۳۷۵). *التلویحات اللوحیة و العرشیة* در *مجموعه مصنفات شیخ اشراق*، ج ۱، تصحیح هانری کربن و دیگران، چاپ دوم، تهران، مؤسسه مطالعات تحقیقات فرهنگی.
کندی، ابویعقوب (۱۹۵۰م). *رسائل الکندی الفلسفیة*، مقدمه و تصحیح و تعلیق محمدهادی ابوریده، چاپ دوم، مصر، دارالفکر العربی.

ملاصدرا (۱۳۶۱). *العرشیة*، تصحیح غلامحسین آهنی، تهران، انتشارات مولی.

ملاصدرا (۱۹۸۱م). *الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة*، چاپ سوم، بیروت، دار إحياء التراث.

Resources

- al-Ilāhiyyāt al-Mansūb ilā Aristū (Athūlūjiyā) in Aflūṭīn ‘ind al-‘Arab (1955). edited by ‘Abd al-Raḥmān Badawī, Egypt: Maktabat al-Nahḍa al-Miṣriyya (in Arabic).
- Āqā Bozorg Tehrānī, Muḥammad Muḥsin (1403 AH). *al-Dharī‘a ilā Taṣānīf al-Shī‘a*, 3rd edition, Beirut: Dār al-Aḍwā’ (in Arabic).
- Ibn al-Khaṭīb, Lisān al-Dīn (1970 CE). *Rawḍat al-Ta‘rīf bil-Ḥubb al-Sharīf*, Beirut, al-Dār al-Bayḍā’ (in Arabic).
- Ibn Sīnā, Ḥusayn ibn ‘Abd Allāh (1371). *al-Mubāḥathāt*, edited and introduced by Muḥsin Bīdārfar, Qom, Intishārāt Bīdār (in Arabic).
- Ikhwān al-Ṣafā’ (1412 AH). *Rasā’il Ikhwān al-Ṣafā’ wa Khullān al-Wafā’*, Beirut, al-Dār al-Islāmiyya (in Arabic).
- Khorāsānī, Sharaf al-Dīn (1373). "Athūlūjiyā" in *Dā’irat al-Ma‘ārif-e Bozorg-e Islāmī*, under the supervision of Sayyid Kāzim Mūsavī Bujnūrdī, Tehran, Intishārāt-e Dā’irat al-Ma‘ārif-e Bozorg-e Islāmī (in Persian).
- Kindī, Abū Ya‘qūb (1950 CE). *Rasā’il al-Kindī al-Falsafīyya*, introduction and editing by Muḥammad Hādī Abū Rīda, 2nd edition, Egypt, Dār al-Fikr al-‘Arabī (in Arabic).
- Mullā Ṣadrā (1361). *al-‘Arshīyya*, edited by Ghulāmḥusayn Āhanī, Tehran, Intishārāt-e Mūlā (in Arabic).
- Mullā Ṣadrā (1981 CE). *al-Ḥikma al-Muta‘āliya fī al-Asfār al-‘Aqliyya al-Arba‘a*, 3rd edition, Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth (in Arabic).
- Sijistānī, Abū Ya‘qūb Ishāq ibn Aḥmad (1432 AH). *Maqālīd al-Mulkūtiyya* (al-Maqālīd), edited and introduced by Ismā‘īl Qurbān Ḥusayn Poonawala, Tunis, Dār al-Gharb al-Islāmī (in Arabic).
- Stern, S. M. (1960-1961). "Ibn Ḥasḍāy's Neoplatonist. A Neoplatonic Treatise and Its Influence on Isaac Israeli and the Longer Version of the Theology of Aristotle", *Oriens*, Vol. 13/14, Brill, pp 58-120.
- Suhrawardī, Shihāb al-Dīn (1375). *al-Talwīḥāt al-Lawḥīyya wa al-‘Arshīyya in Majmū‘a Muṣannafāt Shaykh al-Ishrāq*, vol. 1, edited by Henry Corbin and others, 2nd edition, Tehran, Mu’assasa-ye Muṭālī‘āt va Taḥqīqāt-e Farhangī (in Arabic).
- Treiger, Alexander, (2007). "Andrei Iakovlevic Borisov (1903–1942) and his Studies of Medieval Arabic Philosophy", *Arabic Sciences and Philosophy*, vol. 17, Cambridge University Press, pp 159-195.
- Treiger, Alexander, (2020). "The Longer Theology of Aristotle in al-Andalus New Evidence from Lisān al-Dīn Ibn al-Khaṭīb's Rawḍat al-ta‘rīf and Observations on Arabic and Judeo-Arabic Transmission", *Intellectual History of the Islamicate World*, Brill, pp 1–26.
- Treiger, Alexander, (2022). "The Intellect is a Point and a Circle": A Case Study in the Textual Relationship of Abū Ya‘qūb al-Sijistānī's Kitāb al-Maqālīd and the Longer Theology of Aristotle", *Intellectual History of the Islamicate World*, Brill, pp 326–354.
- Treiger, Alexander, (2024). "The Longer Theology of Aristotle, Book X.14–17a: a Critical Edition and Translation", *Intellectual History of the Islamicate World*, Brill, pp 1–34.